

Фонд Р-3567 1 181
Опис 1
Справа 181
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
Тернопільської області

Архів з бідою
Чортківсько - Березанська округа ОУН

ПАПКА

для 181

паперів

Інформаційно-вишкільний матеріал
"Кораліна й її роль в боротьбі
України" (1948р.)
Машинкою

_____ 20 _____ р.

Крайні дати: 1948р
Кількість документів: 1
Кількість аркушів: 17
Зберігати: постійно

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ 6
Тернопільської області
Р-3567 1 181
Фонд Р-3567 1 181
Опис 1
Справа 181

А.

1

С. Пр.

КОЗАЧЧИНА Й ЇЇ РОЛЬ
В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1948

ПОЛІТИЧНА ОБСТАНОВКА В УКРАЇНІ

НАПЕРЕДОНІ КОЗАЧЧИНИ

Славна і могутня колись українська Княжа Держава, що сповняла на сході Європи місію заборона цивілізації перед варварством степових орд, - впала знеможена боротьбою. Доконали її дорешти західні сусіди, які, в першій мірі, завдячували своє існування і розвиток невсипущій боротьбі українського народу з дикими ордами Сходу. Упадок української Княжої Держави приспішили теж частинно внутрішні міжусобиці, як також постійні інтриги московських князів, що не залишали ніякої нагоди для послаблення Українського Київського Центра.

Хвилева політична перевага тодішньої Литви не змогла б заступити української держави на просторах східної Європи в боротьбі з постійним напором татарських орд, якщо б український народ, мимо усунення своєї княжої династії від безпосередньої керми литовсько-української держави, не зумів ще на довгий протяг часу впливати на політику литовської династії Гедиміновичів, створюючи, таким чином, з литовсько-українського державного твору суто українську державу. Українська народна стихія і політична виробленість українських правлячих кругів зуміла зміркувати, що литовсько-український державний твір, хоч позбавлений української княжої династії Рюриковичів, залишиться по суті українською державою завдяки політичній, культурній й економічній вищості українського народу. Перехід під литовську "зверхність" був питанням тільки зміни династії, що не торкалося ні внутрішнього устрою краю, ані напрямних його культури й економіки. При тому і сама литовська династія була литовською тільки з імені. Фактично, вона і релігійно, і культурно, і, врешті, національно стала українська. Українська мова стала розговорною на литовських княжих дворах,

нею писано всі державні документи, вона стала мовою літописів та дипломатичної переписки. Українське літературне і мистецтво опанували все життя корінної Литви, а згодом, коли вона увійшла в унію з Польщею, перейшла й на Польщу Ягайлонів.

При безперечній культурній вишуканості старшої України над Литвою, український елемент мав і під чисельним оглядом подавляючу перевагу. В литовській державі, що "старини не рухала, а новини не вносила", український елемент бачив суто українську державу, яка при тому всьому, маючи характер добровільного союзу українського і литовського народів, давала поважні вигляди на військову співпрацю обох на противитатарському відтинку. В парі з тим, на Україні ожили надії, що зукраїнізовані князі литовської династії переймуть на себе згодом державно-творче післанництво Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Романа Галицького, Короля Данила і інших українських князів-соборників.

Українські політичні круги вбачали теж у литовсько-українській державі надійний чинник, що зможе відібрати українські землі від Польщі, які вона загарбала в половині XVI ст. після смерті останнього Галицько-Волинського князя Болеслава-Юрія Тройденовича, використовуючи його родинну посвоєченість з польською княжою династією.

Не менш важним завданням українсько-литовського союзу була спільна оборона перед зазіханням московських князів, які, вже від Андрія Боголюбського, почавши, гляділи хижакським оком на українські землі. Коли ж на московському престолі засів Іван III (1462-1505), загарбницькі плани відносно України стартували майже угольним каменем московської політики. Він після смерті Казимира Ягайловича проголосив свої претенсії до наслідництва по Рюриковичах, а для оправдання своїх імперіалістичних намірів, приймає безвідставний титул "государя всієї Русі".

Іван III використав зміло роздорів сильній

колись татарській державі - Золотій Орді, підтримуючи зв'язки з Перекопською або Кримською ордою, що подібно, як три інші монгольські племена після розпаду Золотої Орди вела боротьбу за свою самостійність. Московщина в порозумінні з кримською ордою скинула татарську зверхність і на спілку з ханом Менглі Гіреєм, довела до остаточного розпаду Золотої Орди. Іван III використав союз з Кримською ордою не тільки в своїх визвольних діях проти Золотої Орди, але що найважливіше, позискав сильного на цей час союзника проти литовсько-української держави. Якщо взяти під увагу цю обстановку, що на сході Близького Сходу (Мала Азія) появляються з кінцем XIV ст. турки-османи, які, dokonюючи загарбницьких підбоїв на Балканах, прийняли в 1475 р. кримський ханат у свою васальну залежність, то необхідно ствердити, що литовсько-український державний організм опинився під загрозою турецько-татарської імперії і в обстановці постійного натиску московських загарбницьких дій планів. Частина своїх імперіалістичних підбоїв Іван III виконав, загарбавши цілу низку дрібних сіверських князівств після 1483 р. (1483-1502). Це сталося в час, коли вірний його союзник кримський хан Менглі Гірей руйнував постійними нападами Київщину, Волинь, Колмищину і Поділля. Положення українського народу ставало тимбільше незавидним, що до двох згаданих вже імперіалізмів, від півдня татар і турків, а півночі і сходу - Московщини, долучується третій - Польща, яка хоч формально не діє спільно з Московщиною ani Кримською ордою, все ж таки її імперіалістичні плани у формі Люблинської унії в 1569 р., мали катастрофальне значення для литовсько-української держави та особливо для її української суті.

Люблинська персональна унія Польщі з великим литовсько-українським князівством, стала гробом всіх планів українських політичних кру-

- гів, що леліяли сподівання в особах князів Ге-
- одимовичів відродити українську княжу династ-
- тів і на просторах литовсько-української дер-
- жави відновити давню велич Київської Держави
- чесів Володимира Великого і Ярослава Мудрого.
- Справа українства потерпіла тим більше, що хи-
- тра дипломатія Польщі, заки підписала Люблинсь-
- ку унію, різними засобами, як: т. н. мовами, обіцян-
- нями, наданням привілеїв для українських і ли-
- товських магнатів, погрозами, а навіть терором,
- добилася принаймі частинно від українсько-ли-
- товських князів послів згоди на підписання
- акту інкорпорації (втлення) до Польщі Волині,
- Підляшшя, Поділля, Брацлавщини і Київщини. І від-
- того таким чином, дійсну державність України бу-
- ло перекреслено, а український народ став жерт-
- вою польського імперіялізму, який під видом
- постійної колонізації України польським "пан-
- ством" (поміщиками, вищими військовими і адмі-
- ністративними чинниками), вніс йому соціальну
- неволю. Релігійними інтригами, поширенням унії
- і римо-католицької релігії, вніс роздор в ре-
- лігійну і національну єдність українського на-
- роду, створюючи догідний ґрунт на культурну і
- національну його асиміляцію польським елемен-
- том. (1385-1386) . (1385-1386) . а 1386 а
- 1386

ВИНИКНЕННЯ КОВАЧЧИНИ

Але у згарішах української княжої держави,
в руїнах литовсько-українського державного
твору збереглися іскри життя. Староукраїнська

культура мала в собі стільки життєтворчої сили і таке глибоке коріння, запустила в народну масу, що цінністями її народ міг пережити часи лихоліть. Любов і пошана до традицій. Почування окремішності і самобутності залишилося в свідомості українського народу. І ця свідомість зроджувала переконання, що тільки на своїй землі і в своїй державі, під охороною власної збройної сили можна щасливо і вільно жити. Ця віра допомогла пережити страхіття татарщини, давала витревалість перетерпіти соціальний гніт і релігійні переслідування, заохочувала до оборони, спротиву і боротьби. І саме з народної руці, з глибини українського народу, на попелищах української держави народжується вільне полум'я України. Місцем його вибуху стало Запоріжжя. Воно було колискою цього загальнонародного самооборонного явища, яким стала Козаччина.

Буйні Чорноморські стени притягали до себе все відважних добичників, що йшли на лови і рибальство (уходи), не оглядаючись на "безвіддя і безхліб'я" та інші небезпеки Диких Піль. У безнастанних сутичках з татарами вони зорганізувалися на військовий спосіб, а Запорізька Січ стала їх столицею і провідом. Клич боротьби за християнську віру проти бусурменів дав запорожцям ореол ідеального лицарства, національного війська, що воює за рідний край. Це ж бо те плем'я славного народу руського з насіння Олега зоро, що воювало грецьке царство Морем Чорним і суходолом. Це з того покоління військо, що за Олега, монарха руського, в своїх човнах-однодеревках, по морю і по суші плавало та Царгороду добувало. Це ж вони за Володимира Святого, монарха руського, воювали Грецію, Македонію. Це ж їхні предки разом з Володимиром хрестилися, віру християнську від царгородської церкви приймали" (з меморіалу український церковних зверхників до польської влади в 1621 р.). Козаччина повстала, як стихія, не маючи аразу

глибокої політичної програми, але об'єднавшись з громадянством її, будучи, рівночасно, витвором загальноукраїнським, зуміла у швидкому темпі змінити роль добичників і оборонців степових окраїн на роль будівничого-творця української держави.

"Козаччина: це не тільки найблискупіша, найефективніша поява в українській історії, - вона становить ще й добу найбільшого напруження сили українського народу і його державної, суспільної та культурної творчості. В Козаччині український народ виділив зпоміж себе найкращий, найбільше активний елемент, творив своєрідну аристократію, коли приймемо, що грецьке слово "арістос" значить найкращий" (Д. Дорошенко).

Перші відомості про козаків, як про чинник самооборонний українського народу, маємо від 1462 р. В цьому році кримський хан скаржитья литовському великому князеві на козаків, що при усті Дніпра під Тягинєю розбили турецький корабель.

В 1498 р. Черкаський староста Богдан Глинський на чолі козацької дружини у відплатних акціях на татарсько-турецькі набіги на Україну, погромив турецьку твердиню - Очаків. Інший Черкаський староста Остап Дашкевич (1510-1535) здобуває славу організатора козацьких загонів. Він виявив себе в численних відплатних походах проти татар на Крим, як здібний полководець і політик. Його політичний хист зміркував, що козацтво має не тільки стояти на сторожі українських земель, не тільки повинно метити ворогам народні кривди, але, в першій мірі, воно повинно стояти завжди завжди до послуг українській політичній думці. Тому то Дашкович своїми воєнними походами проти татар з одного, а дипломатичним хистом, з другого боку, примушує татар до союзу з козацтвом, вказуючи на спільну загрозу від російського імперіалізму. За почином Дашковича українське козацтво разом з татарами тривожило московське пограниччя, дежчи, таким чином, до зрозуміння, що Україна

не забула загарбання сіверських земель вчино-ного їй Московщиною попередніми роками.

ВІД ЗАСНУВАННЯ СІЧІ

ДО ПОВСТАННЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

В 1550 рр. князь Дмитро-Байда Вишневецький збудував укріплення на острові Хортиця, за Дніпровими порогами і тим дав початок славній Запоріжській Січі. Заснування Запоріжської Січі уможливило закріплення козацтва, як постійної збройної сили на послуги українського народу в його змаганні до відзискання страченої державності. Козацька формація на Дніпровім Низу вже не являється, як дотепер, принагідним сезонним "промислом", вона перетворюється в лицарський орден з політичними напрямками українських інтересів, з якими починають рахуватися не тільки татари, але й польський уряд. Байда, створивши засновник Січі - Дмитро-Байда, крім своїх славних походів на Крим і легендарної героїської смерті з рук турків, залишив по собі неосягнені, але чисто українською політичною концепцією відновлені, плани, щодо тісного союзу України з Молдавією проти турецького і польського напору. З цим планом Байда Вишневецький пішов в 1583 р. походом на Молдавію. Але в битві з турками він потрапив в полон і за наказом султана був повішений в Царгороді зовні країни. Слідами Байди Вишневецького сцівпрацювати зі славним лицарством козацьким, пішов волинський князь Богдан Ружицький, який вже титулується "Гетьманом низових козаків". Таким чином, козащина представляє собою не певні елементи авантюристі, переслідувані законом, як дехто хоче загально схарактеризувати початкові козацькі загони, але, в першій мірі, найкращих вибранців з народу, без огляду на попереднє класове походження. І князь, і міщанин, і селянин, і дрібний шляхтич, об'єднані одним спільним національним почуттями і одною ідеєю волі для українського народу, створив єдиний, політично-військовий мо-

ноліт, даючи, під видомі устрою низового братства, праобраз демократичної української держави в протилежність до поміщицько-феодалних режимів Польщі, Росії, Туреччини і, взагалі, країн тодішньої Європи.

Всенародність і масовість козацького руху змушували польський уряд призадуматись над цим явищем і протидіяти його поширенню. Українське козацтво, розростаючись чисельно, займаючи щораз більше простору під своїм сталім осідком на Нізю, не врахувалося з політичними потягненнями польського уряду, щодо Туреччини або Росії, хочале вело своєю самостійну політику, керуючись виключно інтересами українського народу. Тітак, козацький отаман Іван Підкова, опираючись на спорідненість з молдавським господарем Івріні, а при цьому вбачаючи політичний інтерес України в союзі з Молдавією, вирушив походом проти турецького ставленика в Молдавії Петриля Т, як претендента на молдавський престіл, розбив Петриля з його турецькою допомогою та здобув молдавську столицю Ясси. Однак, ця акція Івана Підкови була суперечною політично-дипломатичному наближенні Польщі до Туреччини, тому польський король Баторий, заманивши його підступом до себе, стратив у Львові. Іван Підкова і Польща під натиском Туреччини рішила достаточо затримати, а то й скоротити різріст козащини, закликаючи козаків до переходу під урядову оціку у формаціях т. зв. "реєстрового" козацтва. хоча, мля, зовсім не хотіли, мнзко і в згоду. Але на ці заклики відгукнулися лише одиниці, не дивлячись на надання реєстровим козакам різнородних привілеїв, не дивлячись на тиск і переслідування козаків незареєстрованих — тобто низових. хоча, в Європі, мля, зусеттє жако онизьке зм і якщо навіть, почавши від 1576 р., деякі козаки, записуються у реєстр, то тут, використовуючи надану їм самоуправу, являються поруч низового козацтва, виразниками і захисниками релігійно-національних і соціальних інтересів українського народу. Бачимо ще, в момент всенародної

національно-визвольної війни за Богдана Хмельницького, коли то реєстрові козаки перейшли всецільо на бік запоріжців, солідаризуючись з народом в його змаганні за створення української держави з демократичним козацьким устроєм.

Від часу запровадження реєстру, політика Козаччини набирає виразно не тільки протитурецько-татарського і протимосковського, але також протипольського, а zarazом державницького характеру. Цей довгий період, зразу дрібних повстань, аж до всенародного зриву за Богдана Хмельницького в 1648 р. позначається кристалізацією української державної думки Козаччини. Запорізька Січ, немов суверенна держава, веде свою українську самостійну політику, керує згідно з політичною доцільністю боротьбою українського народу за своє існування, вступаючи, в ім'я створення політичної кон'юнктури в союзні зносини то з татарами і турками, то з молдавією, або, як це відповідало хвилі, з Польщею чи Московщиною. Поруч державницької ідеї, Козаччина висувала клич боротьби за справедливий соціальний лад в Україні. Особливо, намагання польського уряду приборати Україну до рук, дають козацтву постійну нагоду ставати захисником проти хижачького соціальногогноблення українського народу польськими колоністами. Вони представляли собою магнатсько-шляхетську верству, що, розсівшись на запоріжних українських просторах, проводила жадливу експлуатацію українського народу.

Тому то деякі виступи Козаччини, як Криштофа Косинського в 1591-93 рр. мали переважно соціальну закраску. Військові подвиги Наливайка і Лободи, крім політичної виправи 1594 р. на молдавію, мали теж забарвлення соціальне, а особливо тоді, коли після побідних походів у Молдавію козацькі війська були розташовані на Поділлі, Волині, Білорусі і Поліссі. В цей час козаки переслідували і нищили поміщицькі маєтності, як символ гноблення українського народу. Пристому Наливайко з особливим завзяттям нищив добрачих українських поміщиків, що, арадивши

— православної віри, ставали рівночасно національними ренегатами. Помста Наливайка сі Лободи — соціяльні кривди та релігійно-національні зрадництва над українськими магнатами-перекінчиками, перемінилася на ширше повстання проти польської влади в Україні в 1595 р. Надмірна, однак, перевага польських збройних сил, привела до катастрофи Наливайка під Лубнами в травні 1596 р. Цей мовчав з столітнім спокоєм Подібні всенародні повстання проти соціального і релігійно-національного гноблення очолювало козацтво за дотримання Павла Бута, збройованого Павлюком; В 1637 р., з відтак під проводом Дмитра Гуні і Якова Острянина в 1638 р. Але ці повстання закінчилися невдачею. Хвилювання програли не спричили нових козацьких зривів, які навіть після позискання деяких тимчасових успіхів козацтву, не принесли основної зміни українському народові — ідеєю досягнення повної соціальної і національно-релігійної волі в самостійній українській державі. Цей довголітньому періоді протипольської боротьби Козаччина брала ніколи перевагу і політична доцільність послужити свої дії за польською державною думкою. Це мало місце в такій обстанові, коли проти українська агресія турецько-татарського чи російського імперіалізму являлася більше небезпечною за польський напір або, коли хвилювання польсько-українське переміряті співраця давали вигляди на позитивні успіхи в досягненні автономічних прав для українського народу, його культури і соціальних полект. рон і оманів. Умовою української Особливо Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний відзначився поміркованою політикою супроти Польщі, сподівавшись своєю доцільною поставкою виднати своєрідну самоуправу для козацтва. При тому він безоглядну боротьбу з мусулманським півднем (виправ на Трапезунт, Босфор, Кафа в 1616 р.) вна власну руку і (війна з Туреччиною під Цецорю, Хатином в 1620-1621 рр.) у спільних походах з польськими вій-

ськами. Коли в 1618 р. заіснував конфлікт між Польщею і Росією, Сагайдачний бере участь у виступі на Московщину, займаючи при цій нагоді український Путивль і інші сусідні міста, загарбані попередньо Росією.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПІД ПРОВОДОМ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (1648-1657)

Всякі, однак, уступки в користь козаків з боку Польщі були тільки хвилимовими, а до того, своїми вузькими розмірами не могли задовольнити ні козацтва, ні українського народу, як цілдіти. Національно-релігійний і соціальний гніт польської шляхти в Україні існував далше і він був головною причиною, що викликувала в кінці ХУІ і в першій половині ХУІІ ст. ряд повстань. Серед них найбільшим було повстання, започатковане в 1648 р. під проводом Богдана Хмельницького, яке перейшло в національно-визвольну війну українського народу і завершилося створенням української самостійної держави.

Хмельницький, будучи не тільки добрим організатором і геніальним полководцем, але також незлим політиком, збагнув на самому початку, що проведення своїх визвольних змагань є потрібні: зовнішня військова допомога й унормовані відносини зі сусідами України. Керуючись цими напрямними своєї політики, Хмельницький заключив союз з татарами і розпочав блискавичні воєнні дії проти Польщі. Погром польських військ на Мотвах, під Корсунем, розбиття польських полководців під Пилявцями і, врешті, славнозвісний похід українського козацтва під Львів і Замостя, - засвідчують про надзвичайний хист військового стратега козацького гетьмана. Ці перемоги Хмельницького, а відтак триумфальний його в'їзд до Києва, піднесли авторитет гетьмана на вершини всенародного вождя, для якого вже не особиста кривда та боротьба за дрібні соціальні і національно-релігійні привілеї від польського уряду були ціллю, але, в першій мірі, визво-

лення всього українського народу з чужого ярма ("висвободити з лянської неволі український народ ввесь") і створення самостійної української держави, яка б об'єднувала всі українські землі ("за ставши над Вислою, скажу дальшим ляхам: сидіть і мовчіть, ляхи").

Але закріплення української державності на трапляло на надзвичайно важкі перешкоди. Найбільшим лихом було те, що козацький союзник, татарський хан, готов був кожної хвили зрадити Хмельницькому. Цього можна вже було доглянути в серпні 1648 р., коли то Хмельницький, оточивши польські війська разом з королем під Зборовом, був облизаний підковитою капітуляцією польського табору. В тім важливім для української справи моменті, татарський хан, підкуплений поляками, напірав на заключення з поляками Зборівського миру. Мир цей своїми вимогами далеко не відповідав розмірам тих користей для козацької держави, що їх вона могла досягнути, якщо б було допроваджено перемогу під Зборовом до кінця — тобто до захоплення в полон військового штабу разом з королем. Зокрема козацька програма під Берестечком 10 липня 1651 р. наступила в наслідок явної зради татарського хана Теліам Гірея.

Хмельницький від самого початку, розуміючи нестійкість татарського союзника, не прикладав надто великої ваги до союзу з ним. Його дипломатичний хист був постійно спрямований в напрямі позискання Україні більш надійного союзника. Коли ж подібного ніде не бачив, намагався створити за допомогою військово-політичного маневру. І, якщо візьмемо до уваги похід Богдана Хмельницького на Молдавію в червні 1650 р. і його сина Тимоша в 1652 р., то скваліфікуємо ці дії не інакше, як намаганням українського гетьмана відокремити Молдавію від впливів Польщі за допомогою посвоєння (вінчення) Тимоша Хмельниченка з Розандою, дочкою молдавського господаря Лупула) нав'язати тісний союз України з Молдавією. Коли, однак, Тимош Хме-

Хмельниченко вмішався у конфлікт Молдавії зі Семигородом і Волочиною та згинув у вересні 1652 р. під Сучавою, то старий гетьман, мимо поїзди українських шийськ надволяками під Батогом в червні 1652 р. і під Жванцем на Поділлі осінню 1653 р., був переконаний, що остаточного розгрому Польщі він зможе доконати призовнійній допомозі.

На чергу висунулася Москва, яка до того, являючись конкурентним чинником для Польщі на північному-сході, не видавалася грізною для козацької держави, тим більше, що православна віра російського народу вказувала на можливість союзного співробітництва України з Росією проти релігійної загрози католицької Польщі. Такі міркування Богдана Хмельницького привели до заключення договору взаємодопомоги між Україною і Росією в Переяславі 1654 р.

Однак, Переяславська угода, заключена на основі рівноправності, обох сторін, була зовсім нещиро підписана російською стороною. Російська правляча кліка з царем на чолі вже від самого початку заіснування умови, намагалася деякі її пункти використати для своїх загарбницьких цілей відносно України, шляхом постійного втручання в суверенність української держави. Переяславська угода, беручи до уваги воєнне положення України, дозволяла російському цареві утримувати в Києві воєводу та військову залогу. Поза тим українська сторона в світлі Переяславської угоди виставалася як незалежна і рівна під оглядом своїх суверенних прав російській державі. Коли ж в 1655 р. російська сторона порушила деякі пункти Переяславського договору, Богдан Хмельницький назвав таку поведінку царя зрівнянням угоди і запевнив свою зверхню старшину на новий союз: "Вже ви, дітки, тим не журіться. Я вже знаю, що робити: треба відступити від царської руки і піти туди, куди Бог велить".

Заспокоєння гетьманом старшини мало тверду основу в його планах союзної коаліції проти Росії і Польщі. Коаліція ця мала обіймати: Укра-

вину, Швецію, Семигородні Туреччину. Одначе, передчасна смерть Богдана Хмельницького (волині 1657 рр.) не дозволила здійснити йому цих планів. Щойно за гетьманування наступника Хмельницького Івана Виговського, дійшло до підписання в Корсуні 18 жовтня 1657 р. союзу зі Швецією, спрямованого своїми звістрям так проти Польщі, як також проти Московщини. Рівночасно Виговський звідновив союз з Кримом. Зробив це, може, не для позискання татарської допомоги проти Польщі, як скорше з метою запевнити собі нейтралітет зі спокійна на українському півдні. Цей союз з Іваном Виговським, завершивши при менше частинно план Хмельницького на відтинку заграничної політики, приступив збройно до ліквідації нездорових наслідків Переяславської угоди. На Конотопських полях волині 1659 рр. прийшло до дійсного зрвання Переяславської угоди і рівночасно покладенням кількох тисяч московського трупу, засвідчило українське козацтво, яке належить вкраті підступних і зрадливих союзників. Однак якщо пізніші історичні події нам доказують, що українська перемога під Конотопом не переследила разна все московської агресії на Україну, то тут треба признати, що Переяславський акт за Богдана Хмельницького був тільки був звичайною формальною подією, яка зовсім не мала нічого спільного зі постійними претензіями Росії вмишуватись в українську самостійність. Бо Переяславський акт наступив саме в пору, коли, давно вже народжений московський імперіалізм, мав найбільше в собі нуртувчих, потенціо-нальних сил вибухнути якраз в данім моменті і посунутись повним напором на українські землі. З Хвиля була догідна. Суперник в особі Польщі був українською вивольною боротьбою цілковито ослаблений, другий конкурент — Туреччина, остався під постійною загрозою христового походу західних і південних народів Європи, а українська молода держава була надто слаба, щоб встоятись проти напору кількох імперіалістів. Отже, Переяславський акт в такому чи іншо-

вигляді, при цій чи найближчій нагоді був би наступив. Московська хитра і підступна дипломатія знайшла б була багато нагод, а як ні, то спровокувала б ці нагоди, щоб розпочати свій імперіалістичний похід проти козацької України. Сьогоднішній політичний досвід учить нас, що Москва все знаходила багато політичних теорій, як: православ'я, панславізм, інтернаціональний марксизм, демократизм, "визволення" від фашизму і інші, щоб розгортати в нескінченність свої загарбницькі плани відносно України та інших сусідніх народів. Нема потреби вдаватися в історіографію і робити собі ілюзію на можливість уникнення російського втручання в самостійність української козацької держави, Наколи б Богдан Хмельницький не заключував був Переяславської угоди.

Остається незаперечним і твердженням, що від хвилі заіснування козацької держави за Богдана Хмельницького, російський імперіалізм у своїм поході на Україну виявляє надзвичайну посиленість на протязі дальшої історії українського народу. Таким чином, молода козацька держава знайшлася в обличчі трьох здекларованих загарбницьких течій, що напірали на неї від півночі і сходу, від заходу та від півдня.

Розгляньмо в скоротці, як виглядали самооборонні дії українського народу у відношенні до трьох імперіалістичних потуг.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД В ОБЛИЧЧІ ТРЬОХ ІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ ПОТУГ ПІСЛЯ КОНОТОНУ (1658)

Найбільш трагічним моментом, поряд загарбницьких зазіхань трьох сусідів-імперіалістів, було для українського народу і це, що він силою їхніх інтриг примушований був опиратися на котрогось із загарбників, або рівночасно розбивався на дві, а то й на три орієнтації. Таке становище українського народу створюване, звичайно, в моменті невдач, започаткувало період т. зв. руїни, що найбільше причинялася до послаблення козацької держави.

Вже за гетьманування Івана Виговського, Москва викликала і попірала бунт полковника полтавського, Мартина Пушкарка. Коли ж під напором козацтва, незадоволеного гадацькою умовою з Польщею, Виговський зуступив за гетьманування в користь Юрася Хмельниченка, московська влада посилила свою діяльність втручання в українську самостійність. Юрія Хмельницького було силою захоплено і вивезено до Москви, де його змушено до підписання подиктованого російським урядом нового договору, зовсім некорисного для України (1657). Після цього Юрій Хмельниченко, відповідаючи нахабному напорові Москви, розбив російське військо, що шло разом з лівобережними козацькими полками під Бужином на Дніпрі в серпні 1661 р. Хмельниченко був частинно підпертий Польщею, яка, щоб знову приєднати собі козацтво, не жаліла нових обіцянок для українського народу. Москва, щоб мати постійно причину вмішуватись в українські справи, привела до скликання "Чорної Ради" в Ніжині (27-28 червня 1663 р.), де під її пертям козаки вибрали гетьманом лівобережних полків улеглого цареві Івану Брюховецького, примусивши відтак його до підписання умов (у вересні 1665 р.), які ставили його у васальне положення у відношенні до Росії.

Рівночасно, після резигнації Юрія Хмельницького з гетьманського посту в січні 1663 р. Польща, намагаючись затримати свої впливи на Україні, піддержала доляльного собі Павла Тетерю при виборі його на гетьмана Правобережної України. Для російських і польських імперіалістів, врешті, надокучила впертість українського народу, з якою він вів свою самооборонну дію, лявіруючи раз в одну, то знову в другу сторону. Тому, оба імперіалісти - Росія і Польща, порозумівшись між собою, поділилися українськими землями на т.зв. Андрусівським мирі в 1667 р. Зроблено це без відома українського народу, а тим самим підтверджено, що оправдування їхнього втручання прикрасити ідеями допомоги й опіки

над українським народом, були облудною брехнею. Обурення українців на безправство, довершене Московщиною в Польщі на Андрусівським мирі було таке велике, що навіть гетьман Брюховецький, який видав універсал до народу, де повідомляв; що мусів "відруки і приязні московської відлучитися" через те, що москалі разом з поляками рішили "Україну, отчизну нашу милу руйнувати, пустошити і в ніщо обернути, вигубивши в ній всіх великих і малих мешканців". Однак, ненависть козацтва, якою воно спаладо до нього за його надмірну попередню улеглість Москві, допростила до вистрати Брюховецького, самою ж козацькою чернею літом 1668 ро, коли той гетьман Правобережної України Петро Дорошенко пішов походом на Лівобережжя.

Гетьман Петро Дорошенко був перш за все самостійником і соборником. Він бажав втримати державну самостійність, незалежно від сусідів. Зіривним недовір'ям відносився і до Польщі, якої панувала шляхта, як і до царської Московщини, де устанавлювався деспотичний режим. Як границі української території він означив Перемишль і Ярослав: до цієї межі доходила колись "держава або князівство руське і ці кордони кановина стех осягнути козацька держава". Дорошенко у перші роки гетьманства, лавірував між Польщею та Росією, що в Андрусівський мир повернув його в сторону Туреччини та вийшов за основу договору з Туреччиною мала бути умова Богдана Хмельницького, а саме: українська держава має право до всієї української території від Перемишля до Путивль; Запоріжсь Січ вільно вибирає гетьмана на довічний уряд; українська церква має під Царгородським патріархом; султан не має права до ніяких данин з України; Туреччина і Крим не можуть заключати мира без відома України. Союз з Туреччиною дозволив Дорошенкові на довгий час прогнати поляків з Правобережжя і Поділля. Але під натиском нової московської затії, Лівобережний гетьман Іван Самійлович був змушений піти по-

ходом проти самостійницько-соборницьких змагань Дорошенка. Похід проти Дорошенка закінчився облогою його святигирині, де він зрідка бачить гетьманської булави в користь Самійловича у вересні 1675 рр. Як і дозвіл од російського царя Івана Івана Самійлович, мимо свого вислужництва в Москві, подібно, як з його попередник "Дем'яну" Многогрішній закінчив заслання разом з родиною на Сибір в липні 1687 рр. одні з фактично "цілком, природно" такого поступування російського уряду можна було сподіватися, після закінчення "вічного миру" між Росією і Польшею. Миром, подібно, як колись Андрусівський, давав спроможність обоим імперіалістам ефектніше приборкати Україну одо рук, а тим же протиставлятися Туреччині.

Разом із ересигнацією Петра Дорошенка закінчився самостійницький період козацької держави на Лівобережній Україні козацька держава оставалася під постійним втручанням Росії і сходила до автономної провінції під назвою Гетьманщини. Блескої в площині культури відніся за Івана Мазепи, якого вибрано гетьманом по Самійловичу. Як звичайно, кожний вибір гетьмана російський уряд зв'язував зі своїми політичними планами, а саме, з обмеженням самоуправи Гетьманщини. Попертя Мазепи Москвою під час вибору його гетьманом принесло теж певного рода обмеження автономії Гетьманщини, але завдяки вмілому удаванню лояльності російському цареві, Мазепа зумів надзвичайно піднести розквіт культури й науки Гетьманської держави, вдержати авторитет Гетьманської влади. Мазепа, користуючись довірою царя Петра І, розвинув широку таємну підготовку повстання проти Росії та, опираючись на союз України зі Швецією, розпочав національно-визвольну війну українського народу проти російського імперіалізму, а зовсім. Однак, визвольний зрив козацьких полків Гетьманщини з Мазепою навчолі, як теж рівночасне повстання Запорізьких козаків під проводом Костянтина Гордієнка, закінчилися програхом і ріша-

вчим бою під Полтавою в червні 1709 р. В тому ж часі зазнали поразки допоміжні війська шведського союзника Карла XII. В наслідок Полтавської катастрофи, була на практиці перекреслена автономія Гетьманщини.

В правді, сама назва Гетьманщина, залишилася й на далі, але в дійсності вона не мала вже ніколи можливостей розвинути своєї політичної діяльності, яка б переросла в ширші розміри збройної боротьби за самостійницько-державницьке існування України. До того ж, навіть збереження автономного становища гетьманщини було постійно захитуване все новими царськими обмеженнями. І так, за наслідника гетьмана Мазепи, Івана Скоропадського, назначено зразу при боці гетьмана царського шпіона Ізмайлова, який мав слідувати за "словом і ділом" його, а відтак створено і закріплено в гетьманській столиці царську установу "Малоросійську Колегію" (1722 р.), якій віддано всецілий контроль над гетьманською діяльністю і, якою фактично перекреслено самоуправу козацької держави.

По смерті Івана Скоропадського стає наказним гетьманом Павло Полуботок. Він, зібравши довкола себе своїх однодумців, предложив цареві домагання про повернення Україні загарбаних прав та привілеїв. У відповідь цар Петро І викликавши Полуботка до Петербургу, заарештував його разом з делегацією і наказав вилучувати по Україні всіх Полуботкових прихильників. Серед тодішніх арештованих і запроторених до Петропавлівської фортеці, крім Полуботка, були: Савич, Черниш, Данило Апостол, ген. бунчужний Лизогуб, ген. осавул Лузановський і багато інших, що, маючи зв'язки з Полуботком, видавалися небезпечні цареві.

Реформи Полуботка, яких він домагався від царя, були побудовані на тих правах України, що були забезпечені їй Переяславським договором за Бордана Хмельницького. Ними Полуботок сподівався мирно відродити знову самостійність гетьманської держави. Для цієї тільки справи він

Дня 4 червня 1775 р. російське військо під проводом генерала Текелія обложило Січ і змусило запоріжців до капітуляції. Кошового Кальнишевського, суддю Головатого й писаря Глобу підступно арештовано і заслано в далеку Північ. Зруйнувавши вщент Січ, цариця Катерина II проголосила маніфест про шкідливість Запорозжя для державних інтересів Росії.

Зруйнуванням Січі можна замкнути державний і автономний період Козиччини. Відновлення, за протекцією російського уряду в 1784 р. т.зв. Божсько-козацьке військо на землях поміж Богом і Дністром, назване від 1791 р. "військом вірним чорноморських козаків", а від 1792 р. переведено на Кубань, не мало вже так, як перед тим, обличчя українського національного війська, бо, мимо, задержання своєї військово-територіальної автономії, воно все ж таки виявилось послухним знаряддям в руках російського імперіялізму, а не оборонців соціальних і національних прав українського народу.

Правосередня Україна, що після невдалої спроби гетьмана Мазепи, з'єднати її з Гетьманщиною, підпала знову під панування Польщі, суда тереном постійних бунтів українського народу проти польського закріпачення, що час-до-часу черемінювалися в ширші народні повстання (гайдамацьке повстання під проводом сотника Верлана в 1734 р. і т.зв. Коліївщина в 1768-79 рр.). Повстання ці підступна політика російських царів зуміла своєю хитрою і дволичною поведінкою використати для себе. Росія притримувалась засади "поділий і володій", докінчила гайдамаччину, а рівночасно постійним втручанням у внутрішні справи Польщі, перекреслила на спілку з Прусією і Австрією і її державне існування (1795 р.). Таким чином всі українські землі, крім Галичини, що заняла Австрія, дісталися під окупацію Росії та ввійшли в положення колонії, жахливо експлуатованої під оглядом економічним, при рівночасному незвичайному гнобленні українського народу на відтинку соціальним і культурно-національним.

ДЕРЖАВНИЙ І СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ

Українська козацька держава створилася у висліді, зразу, самооборонних дій козацтва проти татарських, руйнуючих нападів, а, відтак, в наслідок постійних повстань українського народу проти польського закріпачення і релігійного національного гноблення. Як державна структура закріпилася вона після всенеродної визвольної війни за Богдана Хмельницького в 1648-1657 рр.

Найвищу законодавчу владу мала Козацька Рада, якій належав вибір гетьмана і рішення про напрям внутрішньої і закордонної політики. Але тому, що Козацька Рада з причини своєї чисельності, не була здібна до якихось ухвал, прийняв ся звичай скликувати раду старшин, т.зв. Малу Раду. Та рада обговорювала важливі питання, а на раді козацькій вирішені проблеми були схвалювані. На чолі виконуючої влади стояв гетьман і йому підлягали всі урядовці. При гетьмані була генеральна старшина: писар, обозний, два осаули і два судді. Вони творили немов міністерство, що мало управу краєм. Велике значення мав писар, який вів генеральну канцелярію. Військо було під управою осаулів, які заступали гетьмана в походах. Обозний мав нагляд над артилерією і обозами. З часом, скарбом завідував генеральний підскарбний. Доходи йшли із давніх королівських податків, які платило ціле населення і з цла, яке побирали на границі.

Цілий край поділено по запорізьському звичаю на полки і сотні. Після Зборівського миру, було 18 полків. Полковники мали і військову і цивільну владу, так само сотники. По містах над козаками мали владу городові отамани, над міщанами війти.

Суди були городові, сотенні, полкові, а найвищою інституцією був суд генеральний. Козацьке судівництво користувалося давнім міським, магдебуревким правом і звичайними нормами, які витворились на Запоріжжі.

Якщо простудіємо суспільний устрій козацької держави, то переконаємося, що вона не закріпила ні рівності ні безкласовості, яка довгий час існувала на Запорізьській Січі. Можемо сказати, що демократичні порядки, які були створені на Січі, завдяки спартанській простоті в житті і відносинах старшин до рядовиків і бракові всякого зверхнього блиску, не мали твердих основ у створеній козацькій державі за Богдана Хмельницького з причини постійного втручання Польщі, Росії і Туреччини. Ці ж бо держави, відзначаючись своїм поміщицько-феодалним ладом були смертельним ворогом українських демократичних порядків. З такою обстановкою числився Хмельницький, з нею числилася молода козацька держава, яка в своїх політичних союзах мусіла опиратися на держави, що у загальному, у тодішній час, мали тільки феодално-поміщицькі устрої.

Визвольний зрив Хмельниччини змів з лиця української землі горетку чужинецьких магнатів-можновладців і помітну частину чужої шляхти. За те шляхта, що з вибухом повстання оповілася за Хмельницьким і прийняла діяльну участь в революції, врятувала своє становище і маєтності. Вона поповнила ряди нової козацької аристократії, що остаточно зрівнялася в правах і привілеях з давню шляхтою. Вправді в народі, а потім в історичній традиції поширилося переконання, що "козацькою шаблею були зрівнані всі нерівності суспільних класів", але з бігом часу місце колишніх магнатів заняла старшинська верхівка.

Селянство, вміру прибирання України до рук російськими царями, поступово втрачало здобуті вольності.

Майже на рівні з селянством стояло міщанство українських містечок, а тільки мешканці міст з Магдебурським правом користувалися самоуправом і особливими привілеями у виконуванні торгівлі і промислу.

Особливою опікою козацької влади користувалося чернече і світське духовенство, що в боротьбі на відтинку культурно-науковому і націо-

анально-релігійному, стояло на позиціях визволь-
них змагань Козаччини зможеться, навжесть тох
Княжко можна твердити, що народноправство Запоріж-
ського осередку було ефектовніше ділало на
внутрішню демократизацію української козацької
держави, якщо б вона мала можливість силніше
закріпити себе на визволених просторах, бо Січ
завлилася не тільки воєнною школою цілих поко-
лінь, але, в першій мірі, зразком найбільш посту-
пового в цей час демократично-республікансько-
го державного устрою.

КОЗАЧЧИНА - ПЕРЕСМНИК ВІД УКРАЇНСЬКОЇ
КНЯЖОЇ ДЕРЖАВИ МІСЦІ ЗАБОРОЛА
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Децора і Хотин, Трапезунт і Босфор і сотки
дрібних походів українського козацтва проти ту-
рецько-татарської навали мали не менше значен-
ня на культурний розвиток європейських держав,
ніж постійні змагання Київської держави зі сте-
повиками в княжому періоді. Український народ
так в княжій добі, як після розквіту Козаччини,
проляв незмірну кількість своєї крові, поклав
безчисленні жертви не тільки, щоб захистити своє
майно перед загарбанням своєї міста і села пе-
ред руїною, а себе самого перед фізичним знищен-
ням, але рівночасно обороняв свободи європейсь-
ких народів, даючи їм можливість витворити, роз-
винути і затримати на високому рівні те, що
сьогодні називаємо європейською цивілізацією.
Хай усвідомлять собі мешканці Кракова, Праги,
В'єни, Берліна й інших міст Середньої і Захід-
ної Європи, що їх пишні старинні пам'ятники, їх
наукові заклади, культурні здобутки - це не ті-
льки вклад їхньої праці, здобутки наукової ви-
хідливості довгих поколінь, але також а це, в
першій мірі, зусилля лицарських походів Княжих
і козацьких дружин, де запах української крові,
пролятої на широким просторах української зе-
млі в боротьбі з варварством дикої сходу, це
також високі могили порозкидані скрізь на
Україні, що скривають благородні кості тих, які

борючись за своє державне існування, загороджували тим самим шлях імперіялістичних творів Істамбулу та Москви, в їхніх руйнінських походах на захід.

Для ілюстрації того, що Козаччина мала вже від самих своїх початків, переважно ідейну за-краску, наведемо кілька цитат з голосів чужинців про моральну вартість, боєвість і жертвенність козацтва, здібного на внеслі подвиги й чини.

З польських звідомлень про козаків в кінцем XVII ст. довідуємося, що козаки в своїх листах і грамотах титулюють себе "Військом Запоріжським" або "Лицаретвом Війська Запоріжського". "Метою постановили собі боротьбу з невірними" і для радо підпомагали всіх оборонців "Христан Святиого".

Про їх місію оборонців віри Христової і са-мостійне почування свідчать слова козаків у відповідь на намагання польської влади в 1620 р. припинити протитурецькі походи. Відповідь коза-ків звучала гордо, зрівноважено і коротко: "Зна-ємо, що король помирився з турецьким цісарем, але ми - ні!".

Італійський письменник Гамберіні списав з уст якогось козацького старшини в 1564 р., між іншим, такі відомості: "З козаків можна зібрати 14-15 тисяч добірного, добре озброєного війська, жадного більше слави, як наживи, готового на вся-ку небезпеку... Живуть з рибальства, ловецтва і татарської добичі...".

Зі звідомлень польського літописця Старополь-ського, довідуємось, між іншим, і: "Козаки воюють на морі і суші. На море ідуть не всі, а відваж-ніші, здатні зносити його запах... Коли натрап-ляють на Турецькі галери, уважають за лишче стиг-нути, а ніж безсоромно тікати або піддатися, че-рез те й не будучи рівні силами, вони не ухиля-ються від битви і часто перемагають, попавши в розпачливе положення. А здобувши перевагу, вони часом на турецьких галерах, під турецькими ко-ругвами ідуть в Малу Азію, Трапезунт, а кого за-хоплять, беруть в неволю. Козаки такі сміливі,

що в них встановився звичай нападати, палити й грабити навіть найближчі околиці Царгороду. Околиці Нахтатарські степи, Ногайські чи Перекопські вибираються пішки...

Самих козаків не більше 15 тисяч, але з козаками виходить 40-тисячне військо, що в ньому панує староримська карність, тверезість, послух та спокій в таборі; в секретних справах козаків стережуть таємниці, а провинників карають спартанським звичаєм...":

З "опису України" французького інженера на польській службі в 1640-их рр. довідуємося таке про козаків:

"Вони грецької віри, що її в своїй жмужж мові звуть руською. Люблять випити, але під час війни й воєнних експедицій вони притримуються тверезості. В них немає нічого простацького крім одежі. Вони дотепні, проникливі, вибачливі й щедрі, незласі на велике багатство, а за те бажевільно закохані в свободу: без неї в них життя не життя, для неї вони здійсмають повстання, для неї живуть і гинуть... На війні витривалі, відважні, сміливі, а навіть очайдушні, бо не цінять свого життя... Вони здорові з природи і рідко умирають з хвороби. Здебільшого закінчать життя на полі слави, вбиті на війні, пожеза тимові старості...".

Навіть не прихильно настроєні до козаків чужинці не в силі відмовити їм подиву для їх сміливості, лицарства та ідейності. Польк Панроцький підкреслює, між іншим, такі факти з бувальщини козаків, коли вони заскочені небезпечкою, самі собі говорять: "Не годиться тікати нам, людям, до про них всі народи знають, що в хоробрості не дорівнює нам ніхто в світі".

Посол цісаря німецького Рудольфа II, Лясота, приєднуючи козаків до протитурецького походу в літі 1584 р., називає козаків "сміливими й хоробрими людьми, від молодості при звичаєних до війни". Польський гетьман Жолкевський, навіть радіючи зі своєї перемоги над козаками, зве їх "військом відважним, у воєнному ремеслі добре

вправленим". Турецький літописець Каїма, описуючи козацькі походи на турків, каже, що "нема на світі людей сміливіших, що менше дбали б про життя й менше дякалися смерті".

В 1760 р. появилася в Парижі велика французька книга, що її автор Борор, описуючи змагання українського народу на протязі довголітньої історії, так висловлюється про оборонні дії козацтва:

"Українська історія має багато схожості з історією старинних греків і римлян: виховані, як спартанці, узброєні, як римляни, не завойовували громадяни козацької республіки чужих земель; але хоробро і завзято обороняли своїх вівтарів і домашнього багаття. З їхньої історії довідуємося, якто батьки передавали синам у спадщині горде почуття незалежності і з гаслом "смерть або перемога", залишали їм, як одинокі майно - шаблю".

Нерівні з козацькою посвятою для справ загальних і лицарськість, викликувала особливий подив спартанська строгість козацького життя. І тільки тверді вимоги до життя і майже чернечий аскетизм у вимогах, дозволили козацтву стати з часом ніби орденом українських хрестоносців, що, поруч традиції охоронного щиту для краю, мєсника і виразника визвольних змагань українського народу, здобув собі славу і признання заборолу цивілізації Середньої Європи перед заливом турецько-татарських орд і розростом російського імперіялізму.

З м і с т

стор.

Політична обстановка в Україні напе-
редодні Козаччини 1

Виникнення Козаччини 4

Від заснування Січі до повстання
Богдана Хмельницького 7

Національно-визвольна війна українського
народу під проводом Б.Хмельницького 11

Український народ в обличчі трьох імпе-
ріялізмів після Конотопу 15

Державний і суспільний устрій Козаць-
кої України 22

Козаччина - переамник від української
княжої держави місці заборона євро-
пейської цивілізації 24

1 ЗАСВІДЧУВАЛЬНИЙ НАПИС СПРАВИ № _____

У справі (розділі опису, закінченому описі) підшито і пронумеровано 17
_____ аркушів;

у тому числі літерні номери [сімкадцять]
пропущені номери _____

+ аркушів внутрішнього опису _____

Особливості фізичного стану та формування справи	Номери аркушів
1	2

Спеціаліст

Посада

21 червня 20 18 року

(підпис)

І. Тарданала

(ініціали (ініціал імені), прізвище)